

УДК 821.161.1-31 В'язовський

Саснко В. П.

кандидат філологічних наук, доцент
кафедра української літератури
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, Україна, 65058
s_valentynos@ukr.net

**ТЕОРІЯ Й ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ
ПРОФЕСОРА Г. А. В'ЯЗОВСЬКОГО**

Персоніфікована історія літературознавства – вельми актуальна галузь сучасної філологічної науки. Цілком зрозуміло, що виняткової уваги вимагає дослідження динаміки розвитку україністики на одеських теренах, особливо ж під час піднесення її у 60-х роках ХХ ст. Знакова постать доктора філологічних наук, професора, багатолітнього завідувача кафедри спеціалізації історії української літератури, а потім теорії літератури та компаративістики філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова Г. А. В'язовського приваблює присутнім внеском у розвиток різних наукових сфер. Найбільшим творчим досягненням професора є відкриття у галузі психології творчості письменника, якій присвячено чимало його наукових праць. Окрім того, Г. А. В'язовський був талановитим вузівським викладачем, який виховав багато поколінь студентів, успішних не тільки у справі викладання філологічних дисциплін, а й тих, хто здобув фах письменника чи науковця. Дослідження наукового доробку професора у сфері теорії, історії літератури та літературної критики складає об'єкт і предмет статті, присвяченої 100-літньому ювілею від дня народження талановитого вченого.

Ключові слова: Г. А. В'язовський, науковий дискурс, літературознавство, зокрема шевченкознавство і франкознавство; психологія творчості; жанрова й стилізова специфіка літературно-критичних праць.

Григорій Андрійович В'язовський був і залишається у нашій пам'яті напрочуд гармонійною людиною – і зовнішньо, і внутрішньо, хоча його лінія життя складалася з різних, часом і покручених, перипетій. Високий, ставний, з ходою військової виправки, надбаною в боях Другої світової війни; з відкритою і водночас утаємниченою посмішкою, з іронічним поглядом, з притаманним йому артистизмом поведінки, ерудит і вузівський лектор-златоуст, Григорій Андрійович в інтер'єрі повоєнної, особливо шістдесятницької, доби і загалом другої половини ХХ століття та межі тисячоліть був ключовою постаттю культурного життя не тільки Півдня України. Він умів поділитися власними духовними надбаннями з багаточисленною аудиторією, яка зачаровано сприймала його наукові екзерсиси під час викладу лекційних курсів, починаючи з давньої літерату-

ри, вступу до літературознавства, історії української літератури першої і другої половини XIX ст., як і епохи модернізму та сучасного мистецького процесу включно, аж до завершального курсу теорії літератури.

Отже, це був учений-універсал, наділений аналітичним розумом широкого профілю, знавець тонкощів і закономірностей літературного процесу в багатогранних його виявах, персоналіях і фактах. І як потужний стимул піднесення україністики у поліетнічному просторі Одеси, в успішному закладанні підвалин на українських теренах відомої літературознавчої школи роль ученого такого рівня просто-таки неоціненна.

Тим більше, що у вироблену Григорієм Андрійовичем формулу талановитого філолога органічно увійшли такі творчі сполуки, як праця завідувача літературною частиною Українського театру імені Василя Василька, консультанта-перекладача при дублюванні кінофільмів українською мовою на Одеській кіностудії, засновника і головного редактора періодичних видань «Література на Одеса» та «Горизонт», як і величезна громадська й адміністративна робота проректора. Звідси походить і реалізація та органічний злет творчих інтенцій науковця в галузі театральної і літературної критики, у пильному аналізі й рецензуванні багатьох новаторських явищ мистецького життя, знаходженні і підтриманні талановитих молодих літераторів, зокрема одеських поетів і прозаїків-шістдесятників, з якими він знаходив не тільки спільну мову, а й з багатьма з них товаришував, як це було зі світлої пам'яті Іваном Гайдаєнком, Борисом Нечердою, Іваном Рядченком...

Та найбільш системно і результативно його талант дослідника виявився у сфері створення наукових концепцій з історії та теорії літератури. Прикметно, що ці дві галузі були непоривно зв'язані в усіх екзерсисах дослідника, що, з одного боку, цілком природно, а з іншого, – така паритетність літературознавчих пошуків Григорія Андрійовича В'язовського ґрунтувалася на специфіці спрямування його наукових зацікавлень, як і здійсненні наукових планів. І це добре видно при зіставленні його публікацій з друками членів кафедри української літератури, які позиціонували себе переважно істориками літератури, а не «чистими» теоретиками, що було притаманно саме Григорію Андрійовичу В'язовському, який у центр своєї уваги при підготовці докторської дисертації та низки праць поставив і розв'язав складну і досі мало розроблену, здійснену на пограниччі філософії, психології, психоаналітики і літературознавства, проблему секретів художньої творчості та дотичних до неї аспектів актуальної тематики. Отже, пріоритетними напрямками творчої діяльності спершу кандидата наук, доцента, а потім доктора і професора були теорія й історія літератури у широкомасштабному та контекстуальному, зокрема типологічному, їх вияві.

І це не гіперболізовані суперлативи на адресу відомого вченого і вузівського викладача, який вишколив не одне покоління патріотів у професії філолога, пердусім – україніста, доклавши чимало зусиль і до підготовки наукових кадрів

та тих залюблених у красне письменство, хто прагнув осягти секрети майстерності, навчаючись у Літстудії філологічного факультету, а потім реалізувавши свої креативні здібності у письменницькій праці. Прикметно, що чимало випускників філологічного факультету Одеського класичного університету стали лауреатами Шевченківської премії.

У широті та глибині ерудиції й прагненні якнайкраще реалізувати творчі інтенції переконає наукова спадщина вченого, котра не втратила актуальності з плином часу й у контексті розвитку сучасної гуманітаристики.

Щоб довести це, звернемося до спеціального аналізу зразків трьох граней наукового дискурсу професора В'язовського Г. А., які постають у нерозлучній сув'язі, – теорії, історії літератури та літературної критики.

Тому-то у пропонованій статті здійснюється три варіанти занурення у науковий дискурс професора В'язовського, в якому теорія, історія і літературна критика посідають чільне місце. Саме вони, на наш погляд, є репрезентативними способами, аби довести європейський і вельми сучасний рівень досягнень Одеської наукової школи, до заснування і розвитку котрої доклали багато зусиль знаній учений, 100-ліття від дня народження якого зібрало дослідників не тільки з України на всеукраїнську наукову конференцію під промовистим алюзійним заголовком «Орбіти художнього слова» – саме так називається одна з книг вченого.

Бо охопити цілісно розмаїті наукові пошуки і творчі ініціативи дослідника такого високого рівня нині не випадає не тільки без спеціального вивчення його численних статей та книг, що сумарно дають уявлення про науковий потенціал, який еманував у доробку вченого. Не випадає ще й тому, що не перевидані з сучасними коментарями його праці бодай у двотомнику чи трьохтомнику, а це завдання номер один для літературознавчих кафедр філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. На жаль, не написано поки що жодної дисертації чи монографії, присвяченої його творчим досягненням. І тут треба поспішати, щоб не тільки систематизувати (з відповідними коментарями!), а й популяризувати науковий доробок вченого, актуальність ідей якого не тільки не втрачена, а й інтенсивно включена у кругообіг сучасних наукових пошуків.

Одним із пріоритетних напрямів, яким вельми дорожив учений, була **теоретична проблема психології творчості письменника**. І в цій галузі філології, розробленої у теоретичному ключі другої половини ХХ століття, наукові досягнення одеського професора-україніста мають непересічне значення.

Є підстави переконливо стверджувати, що поштовхом і вагомим стимулом до глибокої зацікавленості одеського вченого психологією творчості було пієтетне ставлення, глибоке вивчення і творчий розвиток універсальних ідей, розроблених у працях Івана Франка-теоретика. Видається, що особливе місце у першопочатках власного звернення Г. А. В'язовського до однієї з провідних орбіт художнього слова був геніальний трактат «Із секретів поетичної

творчості», що належить до високої полиці теоретичної думки, представленої і Франком не тільки на рівні сучасної йому європейської науки, присвяченої глибинам психології та філософії творчості, а й значно випереджаючої тогочасні досягнення. А тому є ближчими до сучасності більшою мірою, ніж до межі XIX і XX століть, коли 1898 року у «Літературно-науковому віснику» була опублікована ця глибока теоретична праця вітчизняного класика.

Добре засвоївши теоретичну науку від Івана Франка, який системно і концептуально, по-новаторськи проаналізував поезію Тараса Шевченка з погляду народження образу й специфіки створеної ним художньої системи, Григорій Андрійович не тільки долучився до франкознавства та шевченкознавства і водночас історії літературознавства як вагомих наукових сфер (див., зокрема, 1, 10), а й багато у чому розвинув учення українського теоретика-класика у розробці проблеми асоціативності художнього мислення і його впливу на читацьке сприйняття, по-перше (див. 5). А по-друге, – спеціально зосередившись на аспектах взаємодії образного й абстрактного у художньому творі (див. 3).

У працях, які відкривають перший розділ книжки «Орбіти художнього слова», одеський дослідник осмислив цю багатоаспектну проблематику і вшир і вглиб, використавши чимало класичних і новочасних праць, починаючи з концепцій античних філософів (Арістотеля, наприклад) до психофізичних відкриттів механізму виникнення асоціацій як важливого засобу пізнання дійсності видатного фізіолога академіка Павлова, при цьому не забуваючи про основний предмет власного дослідження – образотворчу роль асоціацій.

Будучи вдумливим дослідником Франкової теоретичної школи, Григорій Андрійович мав взірць піднесення української науки на рівень світових інновацій. Адже автор трактату «Із секретів поетичної творчості» вписав у контекст європейської теоретичної думки, складеної з концепцій Леметра, Германа Бара, Іполіта Тена, Добролюбова і т. зв. реальної критики, Фехнера, Вундта, Ломброзо, Штейнталя та багатьох інших, свою ґрунтовну і перспективну концепцію психології творчості, а тому, відштовхнувшись од надбаних теоретичних засад, пішов далі, сказав нове слово не лишень у шевченкознавстві, а й у сфері народження в уяві митця майстерного художнього образу, здатного викликати у читача зливу думок і емоцій, даючи йому змогу, занурившись у світ фантазії, глибше пізнати навколишню дійсність і сформувані важливі життєві екзистенціали та духовні цінності.

І не лишень у цій галузі далася взнаки Франкова теоретична наука, а ще й у спеціальному вивченні проблеми характеру в літературі – проблеми, що з середини XX століття в Україні наміцно закріплена за Одеською літературознавчою школою, представленою дослідженнями таких знакових університетських професорів, як Григорій Андрійович В'язовський, Василь Васильович Фащенко, Арнольд Олексійович Слюсар та їхніми сподвижниками-кафедралами, як і численними учнями, об'єднаними у творчий колектив питомою проблематикою і бажанням внести посильний вклад у її різнобічну конкретизацію й розробку.

Продовжуючи Франкову лінію, спрямовану на глибинне вивчення різнорівневих аспектів психології творчості, одеський учений досконально засвоїв продуктивні ідеї раціонально й посутньо структурованої праці «Із секретів поетичної творчості», складеної з трьох розділів й низки суброзділів: I розділ «Вступні уваги про критику» та II розділ «Психологічні основи» з підрозділами (1. «Роль свідомості в поетичній творчості»; 2. «Закони асоціацій ідей і поетична творчість»; 3. «Поетична фантазія»). Вони увиразнюють фундамент, на якому вибудовується струнка й логічна система психологічних основ творчої діяльності, у підґрунті якої – специфіка мислительних процесів як основа потоку художніх образів.

Ключовий третій розділ під заголовком «Естетичні основи» цінний передусім Франковим визначенням терміна «естетика»: «... наука про чуття в найширшому значенні цього слова, отже, про роль наших змислів у приніманні вражень зверхнього світу і в репродукуванні образів того світу назверх»; «естетика – та спеціальна частина психології, що відноситься до краси чи то в природі, чи то в штуці» [13, 77].

Логіка третього розділу підкорена таким параметрам: 1. «Роль змислів у поетичній творчості» (тут ідеться про градацію різних вражень (смакові, запахові, дотикові, зорові, слухові, ароматичні, кінетичні тощо); 2. «Поезія і музика»; 3. «Змисл зору і його значення в поезії»; 4. «Поезія і малярство»; 5. «Що таке поетична краса». У цьому розділі дається ознака посутнє й новаторське застосування інтермедіального методу задля аналізу художніх текстів, що на багато років та десятиліть випередило поступ філологічної науки. І хіба у цьому продуманому Франком науковому екзерсисі є хоч малюсінський натяк на анахронічний підхід до складної проблематики на перетині гуманітарних наук? Ні й ні!

Тому-то професор В'язовський Г. А., який глибоко усвідомив прогресивність і продуктивність Франкових ідей про сутність і вагу проблеми психології творчості, не тільки активно прилучився до розробки цієї актуальної дослідницької тематики, а й продовжив її на рівні досягнень різних наук наприкінці ХХ ст. Так, у праці «Асоціативність художнього мислення і читач» (1969) професор наповнив реальним змістом Франкову *градацію асоціацій на прості й ускладнені*, водночас посилаючись на аргументацію прикладу з «Гайдамаків» Т. Шевченка: «Коли в нашій уяві повстане образ пожеaru, то мимоволі з сим образом в'яжуться й дальші образи: крик, метушня людей, голос дзвонів, гашення вогню і т. д. Се є звичайна асоціація, і наша думка мимоволі завсіди вертає до неї. Аби уявити собі, що люди серед пожеaru танцюють, бенкетують та співають, на се треба не звичайного напруження нашої уяви, треба праці або поетичної сугестії» [13, 66–67].

І на підґрунті типологічного аналізу асоціацій Григорій В'язовський спеціально зупиняється на суті складних: «*До складних асоціацій Франко відносить такі, у яких пов'язуються в асоціативну пару (не тільки пару! – В.С.) явища*

далекі, а то й протилежні одне одному» (курсив мій. – В.С.) [5, 15]. Так, продовжуючи та розвиваючи концептуально вагомий посил із теоретичних Франкових студій щодо ролі зчеплених віддалених асоціацій, одеський учений підготував ґрунт для появи не лишень наукового терміна «синестезія», котрий активно ввійшов у вжиток лише на початку ХХІ століття, а й для розробки комплексу аспектів важливої літературознавчої проблеми про специфіку образної системи художнього твору, її генезис, естетичні функції та авторську своєрідність принципів поєднання різнорідних асоціацій у синестетичне ціле, основи якого закладені в мові.

Франковий приклад, узятий з поеми «Гайдамаки», переконує: «Аби уявити собі, що люди серед пожару танцюють, бенкетують та співають, на се треба незвичайного напруження нашої уяви. Шевченко в своїх «Гайдамаках» два рази малює нам бенкети серед пожарів, у Лисянці й Умані», коли співає, як-то:

... серед базару
В крові гайдамаки ставили столи.
Дещо запопали, страви нанесли
І сіли вечерять, –

то мусимо сказати, що він іде проти того Штейнталевого закону, тягне нашу уяву від звичайного ряду асоціацій до незвичайного [13, 67].

«До таких силоміць зчеплених асоціацій у Шевченка треба залічити, – продовжує І. Франко, – чимало його улюблених зворотів, як ось: «недоля жартує», «пекло сміється», «закрий, серце, очі», «лихо танцювало», «журба в шинку мед-горілку поставцем кружала», «шляхта кров'ю упилася» і т. д. Пориваючи нашу уяву від звичайних до незвичайних асоціацій, він осягає один з наймогутніших способів поетичного малювання» – контраст» [13, 67].

Спеціально виділена І. Франком, окрім синестезії, ще одна домінуюча грань Шевченкової поетики – контраст, – стала предметом аналізу вже в сучасному літературознавстві з різних точок зору, зокрема з погляду особливостей композиції ліричного твору. Так, серед градаційного, фабульного, пейзажного, комбінованого (синтетичного) різновидів ліричних композицій у поезії Тараса Шевченка саме контрастний тип посідає пріоритетне місце, займаючи площу в 75%, даючи змогу митцеві шляхом протиставлення думки і почуття, двох думок чи різних почуттів відкрити читачеві народження нових думок та емоцій, як це, наприклад, увиразнюється у тричленній конструкції поезії «Якби ви знали, паничі», що є зразком контрастного типу ліричної композиції, помітної не тільки на змістовому, а й формальному рівні, бо одна частина твору відділяється від іншої відступом.

Так, у першому фрагменті тексту постає образ України як картини раю на землі: прекрасна природа, чудовий клімат, гарні люди... У другій частині поезії образ змінюється на протилежний – пекла: «чорніше чорної землі блукають люди». З боротьби двох думок, з контрасту впливає у заключній частині твору генеральна думка: Україна могла б стати раєм, якби сліду панського не залишлось на землі.

Та розгляд питань майстерності застосування художніх прийомів, їхньої пріоритетності (контраст чи синестезія?) у системі авторської поетики не вичерпується лише цим, бо передусім торкається аспектів специфіки народження художніх образів і яка роль митця в процесі їх творення, отже, психології творчості.

І в цьому напрямі дослідження постає цілком закономірний висновок Григорія В'язовського, як сучасного вченого, що досяг рівня новаторства, засновуючись на фундаменті класичних знань про функціональне наповнення зчеплених асоціацій у створенні художньої системи: «Чим більш розвинена асоціативність мислення письменника, тим багатшою є образність його творів» [5, 12].

Саме вміння вибудовувати складні образні ряди, які є ознакою нейрофізіологічного розмаїття, властивого не всім митцям, але вельми важливе у творчому процесі, яке першим у вітчизняній науці осмислив І. Франко, а далі продовжив одеський дослідник, уgruntовували розвиток сучасного напрямку в літературознавстві й мовознавстві, центром якого є зосередження на особливостях й функціях синестезії в мистецтві художнього слова, що активізувався вже на межі XX – XXI століть і у XXI в., зокрема на прикладі творчості поетів Павла Тичини і Ліни Костенко, прозаїка Миколи Хвильового та інших митців.

Прикметно, що цей шлях піднесення до орбіт художнього слова через код синестезії видається не тільки вельми продуктивним, але й методологічно успішним задля проникнення в таїни святого святих, – у підтекст твору, в індивідуальну психологію митця, специфіку його поетики тощо.

Недарма животворяще Франкове джерело, підкріплене його актуалізацією у працях професора Г. А. В'язовського, проникло у дослідження його учнів-послідовників новітнього часу, котрі спеціально зайнялися проблемою синестезії та її функціонального наповнення у художніх текстах українських майстрів слова XX–XXI століть, зокрема ця тема розробляється у низці ексцерсисів С. Вірченко, Є. Генової (П'ятковської), І. Пономаренко та їхнього наукового керівника В. Саєнко (див. 12).

Другий аспект наукового дискурсу складають особливості Григорія В'язовського-критика. І тут слід підкреслити, що Франкова школа дається взнаки і в цій сфері творчої діяльності професора, який успадкував основоположні думки класика української літератури і науки щодо метафорично представленого розрізнення історії літератури і критики: «1. Завданням критики є аналіз художніх творів яким-небудь науковим методом»; Друга вагома теза про розрізнення критики й історії літератури: «Критик мусить сам вироблювати перспективу, вгадувати значення, вияснювати прикмети даного автора, мусить, що так скажу, орати цілину, коли тим часом історик літератури збирає вже зовсім достиглі плоди» [13, 50–51].

Слід підкреслити, що одеський дослідник умів вправно «орати цілину» як театральний і літературний критик та «збирати зовсім достиглі плоди» як історик літератури, піднявшись унаслідок своєї системної праці на вищий щабель

– до досягнення проблем теорії літератури.

Відомо, що Г. А. В'язовський постійно дбав про *розширення горизонтів літературної критики*, як про це він писав у статті під аналогічною назвою, що була надрукована 1976 року в «Літературній Україні».

І справді, критик Григорій В'язовський зорав цілину, побачив перспективу багатьох поетів-шістдесятників, одеських і ширше – українських письменників (і не тільки!).

Пошлюся тільки на один приклад. Відомий критик відкрив талант Бориса Нечерди, 80-ліття з дня народження якого припадає на липень 2019 року, сприяв розвитку його творчої музи, підтримував своєю дружбою у складний період вилучення поета з літературного процесу, відлучення від читачів, у моменти зневіри і смутку.

Прикметно, що в оцінках поезії Б. Нечерди критик Григорій В'язовський солідаризувався з аналогічною думкою не тільки Максима Рильського. Творчістю Бориса Нечерди захоплювався і його цитував у своїх статтях про емоційний вплив поезії на читача Василь Стус, його уважно слухав як талановитого оповідача Григій Тютюнник, він став одним із героїв книжки Ірини Жиленко «Номо feriens», його твори увійшли до найрепрезентативніших антологій, виданих в Україні («Золотий гомін. Українська поезія світу». – К., 1991) і за рубіжем (в опублікованій у Парижі книзі «Новая литературная волна на Украине» (1968), М. Ласло-Куцюк «Українська поезія ХХ століття». – Бухарест, (1976), знайшлося місце аналізу його творчості і в академічній історії (у 8-ми томах), у підручнику М. Ласло-Куцюк («Українська радянська література» – 2-ге видання).

Та пальма першості у відкритті поетичного дару Б. Нечерди належить поетові Іванові Рядченку та науковцеві Григорію В'язовському, як і низці одеських письменників і науковців (І. Дузю, В. Гараніну, В. Гетьману, А. Глушаку, А. Колісніченку, Валентині Осипенко, Є. Прісовському, І. Рядченку, Валентині Саєнко, С. Стриженюку, В. Фащенко, Т. Федюку, О. Щербакову, О. Шеренговому, Д. Шупті), які пішли шляхом критика-першопрохідця. До них долучилися київські та львівські колеги і дослідники – Н. Білоцерківець, В. Дончик, П. Загребельний, М. Ільницький, П. Осадчук, Т. Салига, М. Слабошпицький.

Руку взаємодопомоги простягнув критик Борисові Нечерді у момент, коли складна особистість поета, його внутрішня позиція, що не збігалася з офіційною і котра розходилася з його жорстоким часом підкорення мистецтва тоталітарній радянській системі, призвели до того, що з 1972 по 1978 роки, по-перше мовчав, а по-друге доробок письменника не з'являвся у столичних журналах рівно двадцять років (з 1965 по 1985).

Жанрову палітру в критичному дискурсі Григорія В'язовського, присвяченому творчості Бориса Нечерди, складають 1) *рецензія* (на першу збірку «Материк» (1963) [див. 3]; 2) *стаття* («Творческий поиск и ... равнодушие» Веч. Одесса. – 1975. – 24 лютого) [див. 11]; 3) *передмова* «Крила поета» до збірки «Барельєфи» (1967); 4) *післямова* «Пошук поетичної виразності» до збірки

«Вежа» (1980) [див. 6]. І це лишень один приклад того, як одеський дослідник передбачив розвиток таланту молодого поета та публіциста, який, окрім цієї літературної спеціалізації, піддався і чарам прози; тверезо осмислив його успіхи й прорахунки; підказав питомий шлях подальшого розвитку творчої музи Бориса Нечерди.

Звертає на себе увагу одна із характерних прикмет літературно-критичної продукції професора: вміння тримати баланс між суб'єктивним і об'єктивним началом в оцінках письменницьких досягнень та вдалості / невдалості на творчій ниві їхніх пошуків й експериментів. Вірогідно, що тут він спирався на золоте правило, вироблене критиками 1920-х років, зокрема відомою мистецькою школою неокласиків, які уникали соціологічної методики, віддаючи перевагу принципу «критика завжди матиме щось спільне з мистецтвом», по-перше, а по-друге, – містить у собі обов'язковий елемент суб'єктивності. Оскільки критик, на думку Миколи Зерова, є озброєний пером читач, то не слід вимагати від нього «чогось загальнообов'язкового і арифметично ясного, на зразок $2 \times 2 = 4$ ». Тому-то, як специфічний тип літературної продукції, критика наділена «своїми особливими ресурсами і завданнями, що ризнитимуться від завдань і метод наукового літературознавства» (М. Зеров).

Третю грань наукового дискурсу професора В'язовського складають історико-літературознавчі дослідження. Знаковою у цій царині дослідницької практики науковця є лаконічна за обсягом, але фундаментальна за змістом розлога стаття «Майстер композиції», що виростає до рівня монографії, в якій аналіз поеми «Гайдамаки» з погляду зовнішньої і внутрішньої композиції – відкриття як у сфері теоретичного підходу, так і класичного практичного шевченкознавства.

У теоретичному за характером вступі до цієї історико-літературної праці зводиться фундамент, який з'ясовує важливе для теорії художнього пізнання питання взаємодії об'єктивного і суб'єктивного начал, діалектики принципів зображення і відображення у процесі творчої діяльності. Є сенс і в міркуваннях автора своєрідної міні-монографії «Майстер композиції» про поетапність праці митця над важливим елементом поезики – композицією, починаючи з першої стадії: «Робота над композицією твору, – слушно писав Г. А. В'язовський, – розпочинається тоді, коли письменник має що компоновати, організувати, укласти в певну цілісність, тобто коли він зібрав і осмислив необхідний для втілення задуму фактичний матеріал. Процес компонування майбутнього твору в значній мірі є раціоналістичним і найменше за все емоційно наснаженим, хоч і спрямований він на те, щоб викликати у читача чуттєву реакцію під час завершеного твору. В даному випадку маємо справу з таким етапом творчої діяльності, коли передбачувана художня «гармонія» конструюється за допомогою алгебри» [5, 20]. Як бачимо, в даному абзаці репрезентовано квінтесенцію процесу компонування твору задля кінцевого результату – сугестивного впливу на читача.

Не менш цілеспрямовано викладено багаторівневий характер сюжетобудови, що дається взнаки у плануванні розвитку подій та послідовності їх розгортання – цебто, в ограненні фабули та сюжету.

У другій частині праці викладені у вступі до праці теоретичні постулати обростають матерією аналізу поеми «Гайдамаки», починаючи з історії написання твору, реконструкції історичних імпульсів до визрівання задуму на основі вивчення джерельної бази всупереч твердженню Тараса Шевченка в одному з авторських приписів, що він про те, що діялося на Україні 1768 року, «надрукованого і критичного нічого не читав» [16, 58]. Виявляється, що тут поет вдався до фігури умовчання. Як доведено це у монографії «Історична пам'ять Т. Г. Шевченка. Спроба реконструкції» Роксани Харчук, автор користувався історичними джерелами про Коліївщину – і статтею М. Максимовича «Сказание о Колиивщине», і, можливо, книгами А. Скальковського «История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского» та «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии. 1775 – 1768», і працею О. Ригельмана «Летописное повествование о Малой России и ее народе и козаках вообще...» тощо.

Та не стільки історичне підгрунття Шевченкової поеми є спеціальним предметом аналізу тексту, скільки поетика композиції «Гайдамаків» заповнила увагу Григорія В'язовського. Саме тому в його праці конструктивно репрезентовано логіку і взаємозв'язок частин твору, що складаються у гармонійну цілісність, завдяки якій розкривається сутність кожного фрагменту поеми; зокрема доцільності рамочної конструкції, складеної з двох вступів – прологу й інтродукції, – історичного вступу та епілогу, виразно ліричних, написаних у формі авторської сповіді, і монологу, котрі обрамляють марковані назвами підрозділи поеми «Гайдамаки», завдяки яким вияскравлюються тісно переплетені сюжетні лінії – історія гайдамацького повстання й приватна історія життя Яреми Галайди.

Аналізуючи композицію поеми «Гайдамаки», Г. А. В'язовський системно дослідив логіку розвитку генеральної теми, що і є композицією твору, та логіку розвитку характерів. Так, логіка розвитку характеру Яреми, спершу безправного наймита, попихача, а потім героїчного повстанця, змальованого за допомогою гіперболи як одного з художньо навантажених тропів, дає змогу поетові розгорнути не тільки одну із сюжетних ліній, а й комплексний характер конфлікту.

Послідовно розглядаючи десять розділів поеми – «Галайда», «Конфедерати», «Титар», «Свято в Чигирині», «Треті півні», «Червоний бенкет», «Гупалівщина», «Бенкет у Лисянці», «Лебедин», «Гонта в Умані», – дослідник вирізняє й особливості композиції кожного з них, і те, як вони складаються у цілісність, яка характеризує одну з присутніх граней художньої майстерності Тараса Шевченка.

Доводячи оригінальність і архітектурно вивірену стрункість побудови «Гайдамаків», автор статті «Майстер композиції» ненав'язливо, але чітко підводить

до висновку, що органічно постає у підтексті праці, сенс якого сформульовано в монографії Роксани Харчук «Історична пам'ять Т. Г. Шевченка: Спроба реконструкції» (2019) так: «Називаючи себе нащадком гайдамаки, поет наділив своїх героїв почуттям того українського патріотизму, яке зароджувалося і формувалося щойно у середовищі Кирило-Мефодіївського братства. У цьому відношенні є сенс говорити про те, що Шевченко інтенсивно формував уявну українську спільноту, без якої неможливо уявити появу модерної української нації. На нашу думку, «Гайдамаки» є передусім не історичною поемою, а *програмним твором, декларацією українського існування*. Можливо, про такий літературний гатунок найкраще свідчать слова Ю. Пшибося, сказані з приводу однотипної з «Гайдамаками» поеми «Конрад Валленрод». Цей дослідник попри визначення “повість поетична”, що його дав своєму творові А. Міцкевич, розглядав текст як програмний, зауваживши ту особливість, що “він не є ані виплодом історичної ерудиції, ані результатом політичної рефлексії”» (підкреслення моє. – В.С.) [17, 157]. «Програмна чи декларативна поема, присвячена проблемі підкореного народу і його спротиву, – в першу чергу постає з емоцій, диктується потребою мобілізації спільноти. Прикметно, що під кінець свого життя А. Міцкевич назвав “Конрада Валленрода” політичною брошурою...”» [15, 177 – 178].

Що ж стосується праці Г. А. В'язовського, то у ній, хоч і винесена у центр дослідження з історії літератури специфіка композиції як одна із важливих граней поезики Шевченкової поеми «Гайдамаки», аж ніяк не обійдено увагою питання ідейно-проблемного змісту твору. Аксиоматично, що для праць дослідника непорушним правилом є аналіз твору в єдності змісту і форми.

Має місце ще одна якість наукового дискурсу дослідника – аргументованість важливої, хоч і лаконічно висловленої, полеміки з судженнями, що заперечують гармонійність композиції «Гайдамаків». Так, навівши думку І. Франка про відсутність «цілісності і стійкості тої поеми» та про те, що картини народної боротьби «поет то сяк, то так старався злагодити» [14, 9, 12], Григорій В'язовський доводить, що твердження попередника бездоказове. «Навпаки, – пише дослідник, – поема позначена продуманістю побудови, злагодженістю кожного розділу, які в єдності становлять художньо цілісний твір. Поема «Гайдамаки» є одним з яскравих зразків нерозривної єдності глибокого прогресивного змісту і відповідної йому високохудожньої форми [5, 146].

Певне, слід звернути увагу на одну цікаву, на наш погляд, деталь: на долю Григорія Андрійовича-філолога вплинув містичний збіг між датою його народження – 1919 рік, – на який припадає час короткочасного піднесення і спаду української національної революції, спрямованої на перше у XX столітті державницьке і культурне Відродження, і *losi genius* (геній місця), яким є Баштанка (спершу Полтавка) у причорноморських степах на Півдні України, – селище, що не корилося більшовицькій навалі так само стійко, як повстанці Холодного Яру на Черкащині.

Прикметно, що і перша, і друга локація визвольних змагань українського народу на зорі ХХ ст. стали топосом дії у художніх та документальних творах, як наприклад, у романі Василя Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець» про холодноряську трагедію боротьби за незалежність у центральній Україні. Тим часом п'єса Юрія Яновського «Дума про Британку» – твір, що уславив нескорених у боротьбі за волю мешканців рідної для Г. А. В'язовського Баштанки на Півдні України. Прикметно, що на основі драми з'явилася її кінематографічна версія: 1969 року знято фільм, одним із співрежисерів якого був талановитий поет-шістдесятник, актор, учень О. Довженка – Микола Вінграновський, земляк із Миколаївщини. Цілком вірогідно, що токи та пасіонарність рідної і нескореної землі вплинули на творчий і харалужний характер Григорія В'язовського, котрий став видатним науковцем й одним із очільників Одеської літературознавчої школи.

На завершення дозволю собі висловити думку: постать та наукові надбання професора В'язовського Г. А. можна охарактеризувати грецьким словом «калаґатія», що колись означало ідеальне поєднання фізичної краси, моральної досконалості, культурної витонченості, словом – було наочним виразом естетики в дії, – естетики, якій було присвячене інтенсивне наукове життя дослідника, відлуння і сліди якого ведуть до творчості українських неокласиків, зокрема поезії Миколи Зерова й Максима Рильського, Михайла Драй-Хмари й Павла Филиповича та Юрія Клена (Освальда Бурґардта), які вдало поєднували у своїй діяльності красне письменство та наукову творчість.

Звідси, як здається, походить і лад письма дослідника, наріжним каменем якого є логічність та аргументованість концептуально глибокого й чіткого викладу спостережень про особливості художнього світу таких видатних українських митців, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Павло Тичина, Максим Рильський і багато інших. Немає сумніву, що звідси походить витончена стильова манера письма, якою позначено науковий дискурс професора В'язовського, з характерною для неї відсутністю словесних порожнин, що в кінцевому рахунку призводить до густоти дослідницького тексту, в якому домінує відоме мотто: словам тісно, думкам – просторо.

Цілком зрозуміло, що у наукових екзерсисах професора В'язовського, переважна частина яких написана за часів тиску радянської ідеологічної машини, виходять на поверхню сліди відомої риторики. Інакше дослідження, особливо з історії літератури та літературної / театральної критики, без певних ідеологем і обов'язкових посилань на праці класиків марксизму-ленінізму не могли з'явитися в друку. Меншою мірою це має місце у наукових статтях та книгах відомого професора, присвячених питанням теорії літератури, перелік яких складає цілу наукову бібліотеку, системними знаннями з якої може скористатися кожен новітній учений як фундаментом для наступного студіювання актуальних проблем, порушених Григорієм Андрійовичем В'язовським.

Дозволю собі висловити і деякі побажання-рекомендації:

1. Підготувати і видрукувати оновлене багатотомне видання праць Г. А. В'язовського;
2. Запропонувати котромусь із аспірантів чи докторантів відповідну історико-теоретичну тему, присвячену Одеській літературознавчій школі і науковому досвіду професора В'язовського;
3. Встановити періодичність конференцій, початок яких поклала нині суцзя, присвячена 100-літньому ювілею від дня народження відомого українського вченого, одного із засновників Одеської літературознавчої школи.

Список використаної літератури

1. В'язовський Г. А. Деякі питання теорії літератури в літературознавчій спадщині Івана Франка / Г. А. В'язовський // Зб., присвяч. 100-річчю з дня народж. І. Франка. – 1956. – С. 49–58. – (Праці ОДУ ім. І. І. Мечникова ; т. 146).
2. В'язовський Г. А. Крила поета : передм. / Г. А. В'язовський // Нечерда Б. Барельєфи / Б. Нечерда. – Одеса, 1967. – С. 5–9.
3. В'язовський Г. А. Мистецтво поезії і читач : [з приводу поеми Б. Нечерди «Оборона»] / Г. А. В'язовський // Комсом. іскра. – 1970. – 24 груд.
4. В'язовський Г. А. Образне і абстрактне в художній літературі / Г. А. В'язовський // Іст.-літ. журн. – 1995. – № 1. – С. 16–18.
5. В'язовський Г. А. Орбіти художнього слова / Г. А. В'язовський. – Одеса : Маяк, 1969. – 2019 с.
6. В'язовський Г. А. Пошук поетичної виразності : [післямова] / Г. А. В'язовський // Нечерда Б. Вежа : вірші та поеми / Б. Нечерда. – Одеса : Маяк, 1980. – С. 68–69.
7. В'язовський Г. А. Світ художньої літератури / Г. А. В'язовський. – Київ : Дніпро, 1987. – 252 с.
8. В'язовський Г. А. Специфіка творчого труда письменника: конспект лекцій спецкурсу на допомогу студентам філологічного факультету / Г. А. В'язовський. – Одеса, 1964. – 113 с.
9. В'язовський Г. А. Творче мислення письменника : дослідження / Г. А. В'язовський. – Київ : Дніпро, 1982. – 335 с.
10. Вязовский Г. А. И мастерская, и храм / Г. А. Вязовский // Теория и история литературы : к 100-летию со дня рождения акад. А. Н. Белецкого. – Київ : Наук. думка, 1985. – С. 45–50.
11. Вязовский Г. А. Творческий поиск и... равнодушие : ст. третья [про творчість одес. поетів Б. Нечерди, Ю. Михайлика, В. Березінського] / Г. А. Вязовский // Веч. Одесса. – 1975. – 24 февр.
12. Саєнко В. Синестезія як якість поетики Ліни Костенко / В. П. Саєнко, І. В. Пономаренко. Одеса, 1997. – С. 72 – 89; Саєнко В. Поетика синестетичності у віршованому романі Ліни Костенко «Берестечко» / В. П. Саєнко, – Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2005. – С.201–221.
13. Франко І. Із секретів поетичної творчості / Іван Франко. Зібрання творів: у 50 т. – Київ: Наук. думка, 1985. – Т. 31. – С. 45–119.
14. Франко І Темне царство / Іван Франко // Зібрання творів у 20 т. – Київ: Держлітвидав, 1955. – С. 3–28.
15. Харчук Р. Історична пам'ять Т. Г. Шевченка: Спроба реконструкції / Роксана Харчук. – Київ, ВЦ «Академія», 2019. – 208 с.
16. Шевченко Т. Гайдамаки / Тарас Шевченко // Поезії у 2 т. – Т. 1. – Київ: Веселка, 1988. – С. 55–95.
17. Przyboś J. Czytając Mickiewicza / J. Przyboś. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. – 307 s.

Саенко В. П.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
кафедра украинской литературы
s_valentynos@ukr.net

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ В НАУЧНОМ ДИСКУРСЕ ПРОФЕССОРА Г. А. ВЯЗОВСКОГО

Персонифицированная история литературоведения – весьма актуальная область современной филологической науки. Вполне понятно, что исключительного внимания заслуживает исследование динамики развития украинистики в одесском интеллектуальном пространстве, особенно во время подъема 60-х годов XX в. Знаковая фигура доктора филологических наук, профессора, многолетнего заведующего кафедрой сначала истории украинской литературы, позже основателя кафедры теории литературы и компаративистики в Одесском национальном университете имени И. И. Мечникова Г. А. Вязовского привлекает внимание существенным вкладом в развитие разных научных сфер. Наибольшим творческим достижением профессора являются открытия в области психологии творчества писателя, которой посвящена большая толика его трудов. Кроме того, Г. А. Вязовский был талантливым вузовским преподавателем, воспитавшим немало поколений студентов, успешных не только в деле преподавания филологических дисциплин, но и в приобретении специальности писателя или научного работника.

Исследование научного наследия профессора в сфере теории, истории литературы и литературной критики составляет объект и предмет статьи, посвященной 100-летию со дня рождения талантливого ученого.

Ключевые слова: Г. А. Вязовский, научный дискурс, литературоведение, в частности шевченковедение и франковедение; психология творчества писателя; жанровая и стилевая специфика литературно-критических трудов.

Sayenko V. P.

Odessa I. I. Mechnikov National University,
department of Ukrainian Literature
s_valentynos@ukr.net

THE THEORY AND HISTORY OF LITERATURE IN A SCIENTIFIC DISCOURSE OF PROFESSOR G. VYAZOVSKY

Personalised history of literary studies is a really actual branch of modern philological science. It is quite clear that special attention must be paid to the study of the dynamics of the development of Ukrainian studies in Odesa region, especially during its heyday in the 60-70s of the XX-th century. A significant personality of the Doctor of Philology,

Professor, the Head of the chair department of history of Ukrainian literature first and later the chair department of theory of literature and comparative studies of philological faculty of Odesa I.I. Mechnikov National University G. Vyazovsky draws attention by a substantial contribution in the development of a great many of sciences. The greatest creative achievement of the professor is the discovery in the sector of creative psychology of the writer; with lots of his scientific researches dedicated to it. Besides, G. Vyazovsky was a successful university lecturer, who brought up many generations of students, who succeeded not only in teaching Ukrainian literature, but writing and scientific studies.

The research on a scientific treasure of the professor in theory, history of literature and literary critics is the object and subject of the article, dedicated to the 100th anniversary of a talented researcher.

Key words: *G. Vyazovsky, scientific discourse, literary studies, Shevchenko studies, Franko studies, psychology of creativity, genre and style specific of literary critic works.*

References

1. Viazovskyi H. A. 1. (1956) Deiaki pytannia teorii literatury v literaturoznavchii spadshchyni Ivana Franka [Some questions of the theory of literature and literary heritage of Ivan Franko] [in:] Zb., prysviach. 100-richchiu z dnia narodzh. I. Franka [Collection devoted to 100 anniversary since birth of I. Franko], Odesa, Pp. 49–58 [in Ukrainian].
2. Viazovskyi H. A. (1967) Kryla poeta : peredmova [Poet's wings: preface] [in:] Necherda B. Bareliefy [bas-reliefs], Odesa, pp. 5–9 [in Ukrainian].
3. Viazovskyi H. A. (1970) Mystetstvo poezii i chytach : z pryvodu poemu B. Necherdy «Oborona» [Skill of poetry and reader: concerning the poem by Necherda "Defense"] [in:] Komsomol spark, 24 december [in Ukrainian].
4. Viazovskyi H. A. (1995) Obrazne i abstraktne v khudozhnii literaturi [Figurative and abstract in fiction] [in:] Ist.-lit. Zhurn [Historico-literary magazine], № 1, pp. 16–18 [in Ukrainian].
5. Viazovskyi H. A. (1969) Orbity khudozhnoho slova [Orbits of an art word], Odesa, Maiak [in Ukrainian].
6. Viazovskyi H. A. (1980) Poshuk poetychnoi vyraznosti : pisliamova [Search of poetic expressiveness: epilog] [in:] Necherda B. Vezha : virshi ta poemu [verses and poems], Odesa, Maiak, pp. 68–69 [in Ukrainian].
7. Viazovskyi H. A. (1987) Svit khudozhnoi literatury [A world of fiction], Kyiv : Dnipro [in Ukrainian]
8. Viazovskyi H. A. (1964) Spetsyfika tvorchoho truda pismennyka: konspekt lektsii spetskursu na dopomohu studentam filolohichnoho fakultetu [specifics of creative activity of the writer: the abstract of lectures of a special course for the aid to students of philological faculty], Odesa [in Ukrainian].
9. Viazovskyi H. A. (1982) Tvorchestvo myslennia pismennyka : doslidzhennia [creative thinking of the writer: researches], Kyiv, Dnipro [in Ukrainian]
10. Viazovskyi H. A. (1985) Y masterskaia, y khram [both workshop, and temple] [in:] Teoriya y ystoriya lyteratury : k 100-letyiu so dnia rozhdnyia akad. A. N. Beletskoho [Theory and history of literature: to 100 anniversary since birth of academician. A.N. Beletsky], Kyiv, Nauk. dumka, pp. 45–50 [in Ukrainian].
11. Viazovskyi H. A. (1975) Tvorcheskyi poysk y... ravnodushye : st. Tretia: pro tvorchist odes. poetiv B. Necherdy, Yu. Mykhailyka, V. Berezinskoho [Creative search and... indifference: about works

- of the Odessa poets B. Necherda, Yu. Mykhailyk, V. Berezinsky] [in:] Evening Odessa, 24 febr. [in Ukrainian]
12. Saienko V. (2005) Synesteziia yak yakist poetyky Liny Kostenko [Sinesteziya as quality of poetics of Lina Kostenko] [in:] Saienko V. Poetyka synestetychnosti u virshovanomu romani Liny Kostenko «Berestechko» [sinestetichnost poetics in the poetic novel by Lina Kostenko "Berestechko"], Kyiv, Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, pp. 201 –221 [in Ukrainian].
  13. Franko I. (1985) Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti [From secrets of poetic creativity] [in:] Ivan Franko. Zibrannia tvoriv: u 50 t.[Collected works] (volumes 1 – 50), Kyiv, Nauk. dumka, vol. 31., pp. 45–119 [in Ukrainian].
  14. Franko I (1955)Temne tsarstvo [Dark kingdom] [in:] Ivan Franko Zibrannia tvoriv u 20 t. [Collected works] (volumes 1 – 20), Kyiv, Derzhlitvydav, pp.3– 28 [in Ukrainian].
  15. Kharchuk R. (2019) Istorychna pamiat T. H. Shevchenka: Sproba rekonstruktsii [Historical memory of T.G. Shevchenko: reconstruction attempt], Kyiv, VTs «Akademii» [in Ukrainian].
  16. Shevchenko T. (1988) Haidamaky [Haidamaks] [in:] Taras Shevchenko Poezii u 2 t.[Verses] (vol. 1-2), Kyiv, Veselka, vol. 1, pp. 55–95 [in Ukrainian].
  17. Przyboś J.(1965) Czytajac Mickiewicza, Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy [in Polish].

Статтю подано до редколегії 27 березня 2019 р.